

УДК 2–236.5:26–246.3(437)

Ю. Б. Собора

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТІВ «ŽIVOT / ЖИТТЯ» ТА «SMRT / СМЕРТЬ» У ЧЕСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

У статті на основі чеських паремій досліджено найважливіші для людського буття концепти – «життя» та «смерть». Використано польову модель, де окреслено ядро й периферію концептів, а також виявлено паремійне та фразеологічне поля. Крім того, акцентовано емоційне забарвлення досліджуваних концептів та їх моральне осмислення в чеських пареміях.

Ключові слова: концепт, концептосфера, паремія, чеська пареміографія, фольклор.

В статье на основе чешских паремий исследованы наиболее важные для человеческого бытия концепты – «жизнь» и «смерть». Использована полевая модель, где обозначены ядро и периферия концептов, а также выявлено паремиологическое и фразеологическое поля. Кроме того, акцент сделан на эмоциональную окраску исследуемых концептов и их моральное осмысление в чешских паремиях.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, паремия, чешская паремиография, фольклор.

This paper is about most important for human existence concepts life and death. This study is based on Czech proverbs and uses field model, that identifies the core and the periphery of concepts and reveals paroemiological and phraseological field. The main emphasis in Czech proverbs is placed on emotional and moral reflection.

Keywords: concept, sphere of concept, proverbs, Czech paremiography, folklore.

Фольклор, з одного боку, – це науково обґрунтована галузь знань, а з другого, – культурна цінність, спадщина, яку необхідно захищати і зберігати.

Слово «фольклор», що походить з англійської мови, в українській використовується в значенні художньої колективної літературної та музичної творчої діяльності народу, яка засобами мови зберегла знання про життя й природу, давні культури і вірування, а також відбиток світу думок, уявлень, почуттів і переживань, народнопоетичної фантазії [7, с. 602].

Прислів'я і приказки несуть крізь віки елементи давніх уявлень, віяння епохи, набувають нового сенсу. Це дає змогу припустити, що вони є давнім жанром народної творчості.

Змістом паремій є абстрактна мудрість, що незмінна в часі, – від філософських «Кожен коваль свого щастя» до буденних «Сам п'ю, сам гуляю, сам стелюся, сам лягаю».

Пареміографія – це частина фольклору, яка об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, тости. Це – словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше. Побутуючи, частина з них втратила своє первісне значення або набула нового, більш сучасного сенсу» [4, с. 536].

З метою дослідження ментального лексику чехів було обрано найважливі для людського буття концепти – «життя» та «смерть». Для встановлення обсягу змісту концептів «život / життя» та «smrt / смерть» у чеськомовній картині світу використаємо польову модель, де необхідно окреслити ядро та периферію, а також виявити паремійне і фразеологічне поле.

Словникове значення лексем «život / життя» та «smrt / смерть» слугує ядром концептів, оскільки матеріали тлумачних словників надають значні можливості в розкритті змісту цих концептів, у виявленні специфіки їхнього мовного вираження та формують наукову картину світу.

У словниковому складі чеської мови концепт «*život*» розглядається в різних аспектах:

◆ *Život* – (*doba lidské existence*) життя, буття – означає проміжок часу від народження людини або тварини до самої смерті. Іноді його початком вважається запліднення (зачаття):

po celý život – на все життя.

◆ (*Živé bytosti vůbec*) життя – загальне поняття, що характеризує всі живі організми на планеті Земля або за її межами за всю історію, еволюцію:

mimozemský život – позаземне життя.

◆ (*Biologická existence*) біологічне існування – життя розуміється як набір процесів в організмі, тілі, що проявляється в таких функціях, як обмін речовин, ріст, розмноження та ін.:
nejevil známky života – не виявляв ознак життя.

◆ У прямому значенні слово «*život*» може означати будь-що, що живе:

živý člověk – жива людина;

v životě – у житті.

◆ З екологічної точки зору йдеться про природу:

živa příroda – жива природа.

◆ У соціальному сенсі це може бути будь-яка структура, що проводить суспільно важливу діяльність:

společenský život – суспільне життя;

bohémský život – життя богемі.

◆ Осмислення концепту «*život*» у переносному значенні виражене емоційними характеристиками:

otázka života a smrti – питання життя та смерті;

duševní život – психіка;

každodenní život – побут;

posmrtný život – потойбічне життя;

na sklonku života – на схилі життя;

oběti na životech – людські жертви.

Тобто осмислення концепту «život» у переносному значенні надає поняттю духовного, психоемоційного забарвлення.

Синонімічний ряд на позначення концепту «život» допомагає глибше зрозуміти його значення, з якими це поняття додатково асоціюється: *člověk* – людина; *vitalita* – життєдіяльність; *aktivita* – активність, самодіяльність, ініціатива; *ruch* – рух, шум; *žití* – життя-буття; *životnost* – натхненність, термін використання; *bytí* – буття, життя; *energie* – енергія, сила; *existence* – становище, умови життя, спосіб існування; *neklid* – неспокій, хвилювання, тривога, шум; *trvanlivost* – стійкість, довговічність, термін зберігання.

Можна дійти висновку, що концепт «життя» в чеськомовній картині світу має емоційне забарвлення й асоціюється переважно з людиною, динамікою, рухом, силою, темпом.

Фразеологічні та пареміологічні одиниці є надзвичайно інформативними для виявлення інтерпретаційного поля концепту. Вони приписують об'єктам ознаки, які мають певні асоціації в картині світу.

Значення фразеологічних одиниць тісно пов'язане з культурно-історичними традиціями народу.

Фразеологічний матеріал створює широкі можливості завдяки специфічності фразеологічного значення – «укладеного у фразеологізмі змісту, пов'язаного з поняттям або умовиводом як емотивним (експресивно-емоційно-оцінним) відбитком предметів, явищ, ситуацій реальної дійсності» [1, с. 117].

Найчастіше вживані фразеологізми чеської мови з компонентом «život» можна систематизувати різними способами: за темою, яку вони висвітлюють, значенням та структурою. Проте найцікавішими виявилися дослідження, пов'язані з емоційним сприйняттям концепту «život» у чеському фольклорі:

1. Позитивне значення:

život jako v bavlnce – (дослівно – життя, як у конюшині) солодке життя;

darovat život / dát život – (дослівно – дарувати / дати життя)
народити, помилувати;

má život před sebou – (дослівно – життя перед собою) усе
життя попереду;

mít hedvábný život – (дослівно – мати шовкове життя) як
сир у маслі купається; плаває, як вареник у маслі; жити, як у
Христа за пазухою;

rajský život – райське життя, гарне життя;

vyvolat v život – (дослівно – покликати до життя) оживити;

elixír života – еліксир життя;

je plný života – (дослівно – повен життя) повен сил;

uvést / uvádět do života / v život – (дослівно – привести в жит-
тя) реалізувати;

vrátit se k životu – повернутися до життя;

bezstarostný život – безтурботне життя;

vdechnout život komu – вдихнути життя в когось;

život se vrací do správných kolejí – (дослівно – життя повер-
тається на свої кола) життя налагоджується;

jsou přátelé na život a na smrt – (дослівно – друзі не на життя,
а на смерть) друзі нерозливовода;

to není život, ale ráj – (дослівно – не життя, а рай) не життя,
а масляна.

2. Негативне значення:

to je život bez rukávů – (дослівно – це життя без рукавів) не
життя, а каторга;

život je na kahánku – (дослівно – життя залежить від ліхтаря)
життя на останньому подиху, на ладан дихає;

život na cizím chlebě – (дослівно – життя на іноземному хлі-
бі) праця на чужині, життя на чужому хлібі;

život visí na vlásku – (дослівно – життя висить на волосині)
на волосину від смерті;

brát si / vzít si život – (дослівно – брати / узяти життя) укороти-
тити собі віку, закінчити життя самогубством;

cikánský život – (дослівно – циганське життя) неспокійне життя;

má život za sebou – (дослівно – життя за собою) усе життя позаду;

položit život – (дослівно – покласти життя) віддати життя;

psí život – собаче життя, погане життя;

boj na život a na smrt – боротьба не на життя, а на смерть;

bojovat / rvát se na život a na smrt – боротися не на життя, а на смерть;

sahat si / sáhnout si na život – робити замах на життя, накласти на себе руки;

ukládat o život – посягати на чиєсь життя, влаштовувати змову (з умислом убивства);

zhasla mu svíčka života – (дослівно – свіча його життя догоріла) заснути вічним сном;

je jako bez života – (дослівно – як ніби без життя) він як неживий;

loučit se / rozloučit se životem – попрощатися з життям;

úctovat se životem – (дослівно – розраховуватися з життям) підводити підсумок життя;

jeříčí život – ефемерне, недовговічне життя, існування;

to není život, ale utrpení – не життя, а мука.

3. Нейтральне значення:

položit život – (дослівно – положити життя) віддати життя, пожертвувати;

má tuhý život jako kočka / má kočičí život – (дослівно – має важке життя, як у кішки) живучий, як кішка;

nasadit / nasazovat život – (дослівно – положити життя) ризикувати життям;

Takový je život! – Таке життя!;

zachránit holý život – (дослівно – зберегти голе / саме життя) ледь урятуватися;

láska na život a na smrt – безмежне, нероздільне кохання;

na lačný život – натошак, на порожній шлунок;
to jde / je o život – справа стосується життя (та смерті);
brána života – (дослівно – ворота життя) поріг життя;
to je otázka života a smrti – це питання життя та смерті;
škola života – школа життя, виживання;

není to ani k životu ani k smrti – померти не помреш, але й життя не буде;

běžet jako o život – бігти наввипередки;

partnerské soužití, (život) na psí knížku – (дослівно – життя на собачій книжці) громадянський шлюб.

Цікаво, що найбільша група фразеологізмів презентує негативне сприйняття концепту «життя». На нашу думку, це невід'ємно пов'язано з історичним розвитком слов'ян загалом і чехів зокрема. Чим тяжча історична доля народу, тим більше скарг звучить у фольклорі. Звичайно, це відображається не лише у фразеології, але й у національній символіці.

Щодо інтерпретації та виокремлення понятійного ядра концепту «smrt», то в розмовній мові він уживається стосовно майже всіх живих організмів, але в природничих науках і медицині його можна знайти, наприклад, у словосполученні «buněčná smrt / загибель клітин», де це слово відображає загибель частини організму. Зупинка життєдіяльності важливих функцій організму, що може навіть призвести до відповідного втручання, називається «klinická smrt / клінічною смертю».

Концепт «smrt / смерть» також використовується в переносному значенні для відображення «точки падіння», розпаду, закінчення чогось: smrt / zánik – kultury, politického systému, živočišného druhu apod. (культури, політичної системи тощо).

У слов'янській міфології смерть уособлює богиня Мора-на. Вона дуже красива, крім того, є втіленням зими. У деяких селах ще й досі зберігається звичай «вигнання смерті», коли навесні люди роблять із соломи і старих ганчірок ляльку (ві-

дому як Морана, Марена, Маланка, Smrtholka / Смертолка), яку потім кидають у прірву, з мосту або спалюють у вогні. Це пов'язано зі святкуванням приходу весни.

У реалізації концепту «smrt» спостерігається уособлення, уподібнення живому, людині:

bledý jako smrt – блідий, як смерть;

smrt mu kouká z očí – (дослівно – смерть дивиться з його очей) присмерті, уже на ладан дихає;

sáhla na něho smrt – (дослівно – до нього доторкнулася смерть) здригнувся, мороз пішов спиною;

psí smrt – (дослівно – собача смерть) негарна смерть;

zapoměl na to jako na smrt – (дослівно – забув про це, як про смерть) абсолютно вилетіло з голови, він забув про щось;

tebe tak pro smrt poslat – тебе лише за смертю посилати;

spíše bych se byl své smrti nadál – (дослівно – швидше чекав би своєї смерті) ніяк не очікував, навіть не думав;

unikl objetí smrti – (дослівно – уник обіймів смерті) повернувся з того світу;

tvář v tvář smrti – (дослівно – лицем до лица зі смертю) обличчям до загибелі.

Смерть тут виступає як жива істота, бліда, холодна, недосяжна.

Спостерігається й позитивне сприйняття цього явища:

k smrti rád – неймовірно радий щось робити, до смерті радий;

do smrti dobří – (дослівно – до смерті добрі) друзі назавжди;

mezi čtyřicátkou a smrtí – (дослівно – (жінка) між сорока та смертю) жінка бальзаківського віку;

heká jako týden před smrtí – (дослівно – крегче, ніби за тиждень до смерті) стогне, ніби вмирати зібрався;

mluví jako koza před smrtí – (дослівно – говорить, як коза перед смертю) говорить нісенітницю;

Хоча зазвичай більшість фразеологічних одиниць та ідіом мають негативний відтінок:

je k smrti unaven – до смерті втомлений;

je k smrti uražen – до смерті ображений;

pracuje k smrti – (дослівно – іде до смерті) присмерті, уже не на цьому світі;

bojovat se smrtí– (дослівно – боротися зі смертю) бути при- смерті, в агонії, хворіти.

Отже, концептосфера понять «život / життя» та «smrt / смерть» у чеській фразеології має різне емоційне забарвлення. Концепт «život» переважно позначає емоцію швидкоплинності, болю, страждань, жертви. Поняття «smrt» має відтінок вічного, стійкого. Водночас смерть уособлює істоту, у чому можна простежити стійкість цього поняття, а точніше – його розуміння та відчуття, що, імовірно, прийшло з міфології.

Проникаючи в зміст кожної паремії, можна побачити, що всі вони належать до різних періодів національної культури, відтворюють еволюцію світогляду народу, фіксуючи не лише історичні, але й етнічні, релігійні, світоглядні риси різних епох.

1. Перша група паремій висвітлює моральне осмислення концептів «život / життя» та «smrt / смерть» через повчання, настанови:

а) старочеські прислів'я та приказки:

Učit se musíš celý život. – Вік живи – вік учись.

Jaký život, taková smrt. – Яке життя, така і смерть.

Za zdravého života dobře činiti, po smrti času nebude. – За життя робить добро, після смерті часу не буде;

б) сучасні чеські прислів'я та приказки:

Proživejte každý den tak, jako by byl poslední a neoddávejte se naději, že zítra bude všechno lepší. – Проживайте кожен день так, ніби він останній та продовжуйте сподіватися, що завтра буде краще.

Život není tak krátký, aby neměl krásných věcí, ale není zas tak dlouhý, abychom si mohli dovolit je přehlížet. – Життя не таке коротке, щоб у ньому не було гарних речей, але й не таке довге, аби їх не помічати.

Je lepší ztratit v životě vteřinu, než ve vteřině život. – Краще загубити в житті секунду, ніж у секунді – життя.

2. Друга група паремій – жартівливі, афористичні вислови, які сатирично осмислюють життя та смерть:

а) старочеські прислів'я та приказки:

Nevíš-li urození a zachvání svého, rozhněvej souseda nejbližšího, povíť rovaňu života tvého. – Не знаєш свого походження – розгнівай сусіда, дізнаєшся, чого вартий.

Život, co na masné krámy vydává. – Життя, як у м'ясній лавці (дослівно).

Živ se ve své chaloupce. – Жилося, ніби у своїй хатинці.

Ani vůl dvěma smrtmi neumírá. – Навіть віл не вмирає двічі.

Bojí se smrti jako obrazu na stěně. – Боїться смерті, як образу на стіні.

Kde nic není, tu ani smrt neběře / Smrt neběře, když není co. – Смерть не бере, коли нема чого.

Mluví, jako liška před smrtí. – Говорить, як лис перед смертю.

Proti smrti radě neroste koření v zahradě / Contra vim mortis non est medicamen in hortis. – На зло смерті в саду не ростуть і трави з пряним запахом / Проти смерті в садах не ростуть лікарські трави (травами від смерті не вилікуватися);

б) сучасні чеські прислів'я та приказки:

Život může člověka změnit tak, že se nakonec začne podobat sám sobě. – Життя може змінити людину так, що вона сама собі подобатиметься.

Pro smrt není léku, byť člověk snědl apatéku. – Від смерті немає ліків, навіть якщо з'їсти купу ліків.

Příliš mnoho psů – zajícova smrt. – Багато собак – зайцю смерть.

Отже, паремії на позначення концептів «život / життя» і «smrt / смерть» представлені переважно з погляду морально-го осмислення цих понять і виражені через повчання та філософські настанови або подані в жартівливому, сатиричному вигляді.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арутюнова Н. Д.* Истина: фон и коннотации // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
2. *Бєлова А. Д.* Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний етап вивчення проблеми // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2001. – № 5. – С. 15–22.
3. *Краснобаєва-Чорна Ж.* Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці. – Донецьк : ДНУ, 2009. – 201 с.
4. *Лановик М. Б., Лановик З. Б.* Українська усна народна творчість : навч. посіб. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.
5. Прислів'я та приказки шістьма мовами : близько 2200 одиниць / Г. І. Бігун. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : ВК ТОВ «Тандем», 2003. – 318 с.
6. Словарь пословиц на восьми языках / Д. Сверчинская, А. Сверчинский (сост.). – М. : АСТ ; С.Пб. : Астрель, 2008. – 410 с.
7. Словник іншомовних слів / С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. *Dobrovský J.* Spisy a projevy. Sv. 17 : Českýchpřísloví sbírka / к vydání připravil M. Heřman. – Praha, 1963. – 225 s.
10. *Martinková M.* Rusko-český slovník frazeologický. – Praha, 1953. – 492 s.
11. *Mokienko V., Wurm A.* Česko-ruský frazeologický slovník. – Olomouc, 2002. – 659 s.

SUMMARY

This article is about interpretation of concepts «život / life» and «smrt / death» in Czech paremies.

The purpose of paper is to determine the core and the periphery of concepts and reveals it's paremiological and phraseological field. The article analyses vocabulary definition, that is act as a core of the concept. Dictionaries provide significant opportunities in revealing definition of the concept, in identifying specifics of its linguistic expression and forming the scientific worldview.

Definitions of concept Life are shown as a period from birth to death; as general concept that characterizes all living organisms; as set of processes in the body; as any structure that conducts socially important activities etc.

Concept Death is shown as ending of important body functions or display a «point of impact», collapse, decay.

Most used phraseological units can be organized in various ways (by subject they highlights; by importance). However, studies related to emotional perception of concepts Life and Death in Czech folklore appeared as the most interesting. The largest group of phraseological units showed a negative perception of the concept Life. It is closely connected with historical development of Slavs.

Expression of concept Death seeks to impersonation, assimilation to human. There are positive and negative perceptions of that phenomenon.

Paremiias denoting concepts «život / life» and «smrt / death» are mainly represented from the moral perspective and expressed through edifications and philosophical instructions or represented in a joking, sarcastic, satirical forms.

Therefore, folklore is considered to be a basis of the historical value of any concept, especially those basic, which are Life and Death.

Keywords: concept, sphere of concept, proverbs, Czech paremiography, folklore.